

TM	Г. XXXVII	Бр. 2	Стр. 719-734	Ниш	април - јун	2013.
----	-----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 316.356.2:159.942]:331.2

Originalan naučni rad

Primljeno: 24. 02. 2013.

Revidirana verzija: 13. 05. 2013.

Odobreno za štampu: 04. 06. 2013.

Ivana Simić

Snežana Stojiljković

Jelisaveta Todorović

Univerzitet u Nišu

Filozofski fakultet

Departman za psihologiju

Niš

DOŽIVLJAJ PORODIČNIH ODNOSA, EMPATIJA I NOVČANI PRIHODI PORODICE *

Apstrakt

Teorijsko polazište rada predstavlja sistemski pristup porodici, tačnije, Cirkumpleks model porodičnih sistema. Cilj istraživanja je ispitati da li su dimenzije porodičnog funkcionisanja kohezivnost, fleksibilnost, komunikacija povezane sa empatijom kod odraslih osoba. Pored toga, želeli smo da ispitamo da li ima razlika u doživljaju porodičnog funkcionisanja i u nivou empatije u odnosu na prihode domaćinstva. Empatija je definisana kao sposobnost stavljanja na tuđe mesto i sklonost posrednom doživljavanju tuđih emocija, a procenjuje se stavkama iz skale EQ (Empathy Quotient, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Za procenu dimenzija porodičnog funkcionisanja korišćena je adaptacija skala FACES III i FACES IV (Olson & Gorall, 2007), koje su proistekle iz Cirkumpleks modela. Uzorak obuhvata 1826 ispitanika (760 muškaraca i 1066 žena), starosti od 18 do 65 godina. Rezultati pokazuju da postoji pozitivna korelacija između svih dimenzija porodičnog funkcionisanja i empatije ispitanika, i to 0.153 sa kohezivnošću, 0.134 sa fleksibilnošću i 0.102 sa komunikacijom ($p < 0.01$). Veća empatičnost ukazuje na to da su porodični odnosi kohezivniji, fleksibilniji i praćeni uvažavajućom komunikacijom. Nađene su statistički značajne razlike u nivou empatije zavisno od novčanih prihoda domaćinstva: empatičnost raste ukoliko su novčani prihodi veći. Procena porodičnog funkcionisanja se ne menja u zavisnosti od prihoda kojima porodica raspolaže.

Ključne reči: dimenzije porodičnog funkcionisanja; Cirkumpleks model; porodični sistem; empatija

ivana.simic@filfak.ni.ac.rs

* Rad je nastao u okviru projekta *Indikatori i modeli usklađivanja porodičnih i poslovnih uloga*, br. 179002, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

PERCEPTION OF FAMILY FUNCTIONING, EMPATHY AND FAMILY INCOME

Abstract

Theoretical background of the paper is a systemic approach to the family or, more specifically, the Circumplex model of family systems. The aim of this research is to examine whether the dimensions of family functioning – cohesion, flexibility, and communication – are connected to empathy in adults. In addition to that, we wanted to examine if there are any differences in perception of family functioning and the level of empathy in relation to family incomes. Empathy is defined as an ability to put oneself in someone else's shoes and an inclination to experience someone else's emotions indirectly; it is estimated by items taken from the EQ scale (Empathy Quotient, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Dimensions of family functioning are assessed by an adaptation of the scales FACES III and IV (Olson & Gorall, 2007), which are derived from the Circumplex model. The research sample consisted of 1826 participants (760 males and 1066 females), aged 18 to 65. The results show that there is a positive correlation between all dimensions of family functioning and the empathy of participants: 0.153 with cohesion, 0.134 with flexibility, and 0.102 with communication ($p < 0.01$). Higher empathy of family members indicates that family relationships are more cohesive and flexible, and that they include respectful communication. We also found statistically significant differences in the level of empathy in relation to the family income: empathy is higher if the income is higher. We did not find any differences in dimensions of family functioning depending on incomes within a family.

Key Words: Dimensions of Family Functioning, Circumplex Model, Family System, Empathy

SISTEMSKI PRISTUP U PROUČAVANJU PORODICE

Sistemski pristup primenjen u kontekstu izučavanja porodice i porodičnih odnosa doveo je do značajne promene sagledavanja odnosa u porodici. Porodica se ne posmatra kao jednostavan zbir njenih članova čiji se odnosi odvijaju po principu lineranih uzročno posledičnih veza, već se porodica posmatra kao dinamičan sistem gde se svi delovi nalaze u stalnoj interakciji. Otuda dolazi do promena u definicijama porodice gde se naglašava da je porodica živi sistem koji predstavlja organizovanu, trajnu i samoobnavljajuću celinu sa obnavljajućim obrascima ljudskog ponašanja (Голднер Вуков, 1988).

U okviru sistemskog pristupa, porodica se posmatra kao organizovana grupa, tj. kao sistem u kojem postoje uloge. Porodica predstavlja otvoren sistem, stoga ne samo da dozvoljava priliv raznorodnih

informacija, već dozvoljava svojim članova da dolaze i odlaze, i pritom održava ravnotežu i unapređuje sistem zaštite unutar porodice (Тодоровић, Стојиљковић и Хедрих, 2011). Porodični sistemi nastoje da postignu dinamično stanje homeostaze, neprekidno uzajamno delujući kako unutar sebe samih tako i na okolinu koja se stalno menja.

Porodica, kao emotivna zajednica, podrazumeva interpersonalnu komunikaciju koja ne znači samo razmenu informacija, već i deljenje osećanja među članovima porodice. Funkcionalnost porodičnog sistema zavisi od sposobnosti tog sistema da komunicira na adekvatan način, da prenese informacije, da razmenjuje informacije, da članovi porodice međusobno usklade ponašanje, da neguju poverenje, rešavaju probleme i konflikte, da izraze radost i tugu (Чудина Обрадовић и Обрадовић, 2006; Olson & Gorall, 2007).

Sistemski pristup doveo je do transformisanja fokusa u proučavanju porodice od odnosa roditelj-dete na funkcionisanje porodice u celini. Postoji veliki broj teorijskih modela porodične funkcionalnosti zasnovanih na postulatima sistemskog pristupa. Ovakvi modeli ponudili su više dimenzija proučavanja porodice, i dajući snažan podsticaj u istraživanju i bavljenju porodicom uopšte, pokazali su se kao korisno sredstvo za bolje sveobuhvatno razumevanje porodičnih odnosa (Митић, 1997). Jedan od najpriznatijih modela je Olsonov kružni model, koji se u literaturi najčešće označava kao Cirkumpleks model porodičnih sistema (Circumplex Model of Family Systems).

DIMENZIJE PORODIČNOG FUNKCIONISANJA – CIRKUMPLEKS MODEL

Cirkumpleks model porodice (Olson, 1986; Olson et al., 1979; Sprenkle, 1983; prema Perosa & Perosa, 2001; Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007) se oslanja na Bertalanfijevu definiciju sistema kao kompleksa elemenata u interakciji (Barker, 1992) i na konceptualni okvir koji potiče iz razvojnih teorija porodičnog životnog ciklusa. Prema ovom modelu, razvojne faze kroz koje prolazi porodica utiču na funkcionisanje porodičnog sistema.

Olson (Olson, 2000) predlaže sistem klasifikacije funkcionalnih i disfunkcionalnih porodica na osnovu dimenzija kohezivnost, adaptibilnost i komunikacija. Kohezija se odnosi na zajedništvo i emocionalnu vezu koju članovi porodice osećaju jedni prema drugima i meri se ispitivanjem emocionalnih veza, granica, koaliciona, načinom donošenja odluka, interesovanja, reakcija (Милојковић, Српа и Мићовић, 1997). Balansirani ili srednji nivoi kohezije ukazuju na zdravi nivo povezanosti i odvojenosti u porodičnim odnosima, a ekstremno visoki ili niski nivoi dovode ili do umreženosti (visoka bliskost) ili dezangazovanosti (niska bliskost) među članovima porodice (Olson,

2000; Perosa & Perosa, 2001). Porodice koje karakteriše srednji nivo kohezije provode vreme zajedno, zajednički učestvuju u donošenju porodičnih odluka i snažno su emotivno povezani i bliski. Odsustvo kohezije govori u prilog tome da su članovi porodice više usmereni na sebe, vlastiti život i prijatelje, draži im je lični prostor nego zajednica i provode malo vremena zajedno. Sa druge strane, umreženi, isprepleteni odnosi predstavljaju ekstremnu bliskost i lojalnost; članovi porodice su veoma zavisni jedni od drugih, nema privatnog prostora i postoji problem separacije (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007).

Dimenzija adaptibilnost definiše se kao sposobnost porodičnog sistema da promeni strukturu moći, uloge i pravila u odnosu na situacioni ili razvojni stres (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007). Adaptibilnost predstavlja fleksibilnost i odnosi se na to kako porodica uravnotežuje stabilnost i promenu. Manifestuje se u tome koliko su uzajamno asertivni članovi porodice, koliko je izražena kontrola u porodici, kakav je način pregovaranja, koliko su kruti u načinu na koji se u porodici dodeljuju pojedine uloge, koliko je važno striktno se držati pravila. Porodični odnosi koje odlikuje neuravnoteženost imaju tendenciju da ispoljavaju preveliku rigidnost i kontrolu u odnosima. Nema pregovaranja i većinu odluka donosi lider. Uloge su podeljene i pravila se ne menjaju. Porodični odnosi koje karakteriše haotičnost imaju promenljivo ili ograničeno vođstvo. Odluke su impulsivne i nepromišljene, a pravila nejasna i menjaju se od situacije do situacije (Матејевић и Тодоровић, 2012). Balans na dimenziji adaptibilnosti predstavlja porodičnu organizaciju koju karakterišu zdravi nivoi strukture i fleksibilnosti. Dovoljno fleksibilne porodice su one koje lako mogu prilagoditi svoje funkcionisanje izmenjenim zahtevima sredine i u periodu krize ili promena, sposobne su da se menjaju i prilagođavaju (Perosa & Perosa, 2001).

Treća dimenzija, komunikacija, olakšava kretanje porodičnog sistema na ovim dvema dimenzijama i održavanje balansiranih nivoa porodične kohezivnosti i adaptibilnosti. Otvorena i jasna komunikacija između članova porodice vodi ka zdravom porodičnom funkcionisanju. Komunikacija je mehanizam kojim se porodice koriste da podele svoje želje, potrebe, osećanja (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007). Pozitivna komunikacija olakšava pomeranje ka drugačijim nivoima porodične organizacije, a nedostatak komunikativnih veština ili negativna komunikacija inhibira sposobnost porodičnog sistema da promeni nivo kohezivnosti i fleksibilnosti (Barnes & Olson, 1985). Uravnoteženi sistemi poseduju veoma dobru komunikaciju, dok je komunikacija kod neuravnoteženih sistema vrlo slaba. Karakteristike adekvatne komunikacije, koja omogućuje porodici da postigne optimalan nivo kohezivnosti i fleksibilnosti, bile bi sledeće: jasan i kongruentan sadržaj poruke, empatičnost, aktivno slušanje, pružanje podrške i efikasnost u

rešavanju problema u porodičnim transakcijama (Olson et al., 1983, prema Perosa & Perosa, 2001).

Funkcionalni porodični sistemi jesu prilagodljiviji na ekonomske probleme i druge stresove, koji imaju tendenciju da naruše ravnotežu unutar porodice (bolest, preseljenje, gubitak posla, smrt bliskih osoba). U istraživanju Šverko, Maslić Seršić i Galešić (2004, prema Чудина Обрадовић, Обрадовић, 2006) upoređivano je fizičko i psihičko zdravlje preko hiljadu nezaposlenih osoba u Hrvatskoj sa preko 3000 zaposlenih. Jedan od nalaza je da nezaposlenost doprinosi padu kvaliteta braka i povećava verovatnoću razvoda, pogotovu supruzi/očevi teško podnose gubitak posla.

Veliki broj istraživanja iz razvijenog sveta i postindustrijskih zapadnih zemalja ukazuje na uticaj ekonomskih teškoća na narušavanje odnosa u porodici i razaranje njenog integriteta zbog rastućeg neprijateljstva među partnerima, pojačanih sukoba, smanjenja kvaliteta roditeljstva i snižavanja kompetencija roditelja. Ipak nisu sve porodice jednako osetljive na razorne uticaje ekonomskog stresa (gubitak posla, niski prihodi nedovoljni za egzistencijalni minimum). Peterson (Patterson, 2002; prema: Чудина Обрадовић, Обрадовић, 2006) nalazi da postoje dva skupa karakteristika koje omogućavaju dobro prilagođavanje. Prvi je dobar kvalitet porodičnih odnosa (kohezivnost i fleksibilnost i emocionalna komunikacija i međusobna potpora članova), a drugi čine društveno, kognitivno, emocionalno delovanje članova porodice.

PORODIČNI ODNOSI I EMPATIJA

Empatija je važan deo ljudske prirode i neophodna je komponenta međuljudske komunikacije. No iako je već dugo predmet rasprave filozofa i psihologa, još uvek ne postoji potpuno slaganje oko toga kakva je suštinska priroda empatije. Definicije i objašnjenja, ma kako bile različite, mogu se svrstati u dve grupe – zavisno od toga da li u prvi plan stavljaju afektivnu ili kognitivnu stranu empatije.

U jednoj grupi definicija empatija se posmatra kao kognitivni fenomen gde se fokus stavlja na saznajne procese, kao što je tačnost opažanja drugih (Dymond, 1949; Kerr, Speroff, 1954; prema Davis, 1983). Ukratko, empatija se izjednačava sa kognitivnim tumačenjem emocionalnog stanja i stanovišta druge osobe. Drugi istraživači naglašavaju emocionalni aspekt empatije, te ističu da je njeno suštinsko obeležje neposredno doživljavanje emocija druge osobe. Nensi Ajzenberg navodi da je empatija afektivna reakcija koja potiče iz emocionalnog stanja ili uslova neke druge osobe i koja je u skladu sa emocionalnim stanjem i uslovima te druge osobe (Eisenberg & Strayer, 1987; prema Стојиљковић, 2009). Bilo je takođe pokušaja integracije ovih različitih

određenja empatije jer je veći broj autora smatrao da se naše razumevanje empatije može poboljšati ako prihvatimo da u empatičkom odgovoru postoji i afektivna i kognitivna komponenta (Davis, 1983; Hoffman, 1977).

Empatija je univerzalni fenomen, ali u većoj meri karakteriše osobe ženskog pola, potvrđeno je u brojnim istraživanjima (Hoffman, 1977; Стојиљковић, 1997; 2009). Empirijski je proverena povezanost empatije sa različitim merama osetljivosti za druge, koja se najčešće iskazuje kroz brigu za druge i altruističko ponašanje (Стојиљковић, 1997). U novijim radovima, ističe se da je empatija od suštinskog značaja za funkcionisanje u socijalnom okruženju: omogućava nam da prepoznamo i razumemo namere drugih, da predvidimo njihovo ponašanje i budemo u skladu sa nečijim osećanjima i mišljenjima. Ukratko, empatija omogućava efektivnu socijalnu interakciju, „ona je „lepak“ socijalnog sveta, podstiče nas da pomažemo drugima i sprečava da druge povređujemo“ (Baron-Cohen, & Wheelwright, 2004: 163).

U kontekstu porodičnog sistema, empatičnost njenih članova, uvažavanje i razumevanje osećanja drugih, može značajno uvećati funkcionalnost porodičnih odnosa i ojačati osećanje zajedništva i pripadanja porodici. Proučavanjem odnosa dimenzija porodičnog sistema, definisanih Olsonovim modelom, i empatije na uzorku studenata, Ajzenberg i saradnici (Eisenberg et al., 1991; prema: Henry, Sagel, & Plunkett, 1996) nalaze da je opažanje porodične kohezivnosti povezano sa empatičnošću članova porodice. Takođe, Olson je u svom istraživanju sprovedenom na uzorku adolescenata utvrdio da opažanje porodične sposobnosti da promeni interaktivne obrasce (u pogledu moći, uloga, pravila), u odgovoru na situacioni ili razvojni stres, doprinosi razvoju empatičke brige kao važnog aspekta empatije (Olson et al., 1979, prema: Henry et al., 1996). Odsustvo empatije u dijadi roditelj-dete može imati negativan efekat na razvoj deteta i njegovo psihičko zdravlje (Kohut, 1984; Leahy, 1991; Martin, 1976; prema: Brems & Sohl, 1995), dok je postojanje empatije od presudne važnosti za zdrav odnos između dece i odgajatelja (Kohut, 1984; Offerman-Zuckerberg, 1992; Stern, 1989; prema: Brems & Sohl, 1995).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja

Polazeći od pretpostavke da je porodica otvoreni sistem i da promene u jednom delu sistema utiču na ostale komponente, doživljaj porodičnog funkcionisanja umnogome će zavisiti od međusobnih odnosa članova porodice, njihove sposobnosti da lako i otvoreno iskazuju svoja osećanja, stavove i želje, sposobnosti da menjaju pravila ponašanja i asertivno komuniciraju. U ovom radu želeli smo da ispitamo da li je

doživljaj porodične kohezivnosti, fleksibilnosti i komunikacije u porodici povezan sa empatičnošću njenih članova. Takođe, želeli smo da ispitamo da li su ukupni mesečni novčani prihodi u domaćinstvu povezani sa procenom porodičnog funkcionisanja i empatičnošću članova porodice, kao i da li postoje razlike s obzirom na pol ispitanika.

Ciljevi istraživanja

Saglasno problemu istraživanja definisani su sledeći ciljevi:

- Ispitati da li postoji povezanost dimenzija porodičnog funkcionisanja (kohezivnost, fleksibilnost, komunikacija) i empatije kod ispitanika obuhvaćenih uzorkom.
- Ispitati kako ispitanici procenjuju porodične odnose na osnovu pomenutih dimenzija.
- Ispitati da li postoje razlike u proceni porodičnog funkcionisanja i nivou empatije s obzirom na novčane prihode koji se ostvaruju u domaćinstvu.
- Ispitati da li postoje razlike u proceni porodičnog funkcionisanja i nivou empatije kod ispitanika različitog pola obuhvaćenih uzorkom.

Varijable i instrumenti istraživanja

U istraživanju je ispitivana funkcionalnost porodičnih odnosa, empatija i novčani prihodi porodice.

1. Prema Cirkumpleks modelu, postoje *tri dimenzije porodičnog funkcionisanja*: kohezivnost, fleksibilnost i komunikacija.
 - *Kohezivnost* se odnosi na zajedništvo i emocionalne veze članova porodice, a procenjuje se ispitivanjem emocionalnih veza, granica, koalicija koje postoje unutar porodičnog sistema.
 - *Fleksibilnost* se definiše kao sposobnost porodičnog sistema da promeni strukturu moći, uloge i pravila u odnosu na situacioni ili razvojni stres; stoga se smatra merom adaptabilnosti porodice.
 - *Komunikacija* predstavlja način komuniciranja članova porodice, odnosi se na to koliko su članovi porodice zadovoljni međusobnom komunikacijom, koliko pažljivo slušaju i pružaju podršku jedni drugima.

Za procenu dimenzija porodičnog funkcionisanja korišćena je skala sastavljena na osnovu stavki iz poznatih skala FACES III i FACES IV (Olson & Gorall, 2007; Olson, 2011), koje predstavljaju operacionalizaciju Cirkumpleks modela. Skala ima ukupno 15 stavki, raspoređenih u tri dimenzije: kohezivnost (6 stavki, npr. *Članovi naše porodice su međusobno veoma bliski*), fleksibilnost (6 stavki, npr. *U našoj porodici svako je spreman da preuzme obaveze drugog člana*) i komunikacija (3 stavke, npr. *Članovi porodice su zadovoljni kako jedni s*

drugima komuniciraju). Koeficijenti pouzdanosti skala na našem uzorku iznose: Alfa Kronbah za kohezivnost je 0.87, za fleksibilnost 0.50, a za komunikaciju 0.88.

2. *Empatija* je definisana kao sposobnost stavljanja na tuđe mesto i sklonost posrednom doživljavanju tuđih emocija.

Za procenu stepena izraženosti empatije korišćena je skraćena skala, sačinjena za potrebe istraživanja na osnovu skale EQ (*Empathy Quotient*, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Skala sadrži 3 stavke (npr. *Lako mi je da se stavim u tuđ položaj*), a koeficijent pouzdanosti, proveren merom interne konzistentnosti na našem uzorku je zadovoljavajući (Alfa Kronbah iznosi 0.71).

3. *Novčani prihodi* u porodici predstavljaju procenu na osnovu pitanja: Koliki je ukupni mesečni prihod u vašem domaćinstvu izražen u dinarima? Odgovori ispitanika su klasifikovani u okviru sledeće 4 kategorije: do 30000 dinara; od 30001 do 60000 dinara; od 60001 do 100000 dinara; preko 100000 dinara.

Sve navedene skale predstavljaju deo šire baterije testova PORPOS koja je nastala u okviru istraživačkog projekta *Indikatori i modeli usklađivanja porodičnih i poslovnih uloga*, br. 179002. Ova baterija sadrži ukupno 389 stavki, grupisanih u kratke skale, koje su namenjene proceni većeg broja konstrukata iz domena konativnih dispozicija ličnosti, porodičnog funkcionisanja, partnerskih odnosa, ponašanja na poslu, uloga unutar porodice i na poslu, i sociodemografskih karakteristika (Andelković, Vidanović, Hedrih, 2012). Skale su konstruisane za potrebe projekta ili su nastale adaptacijom postojećih instrumenata, a njihova pouzdanost je proverena na geografskom klsterskom uzorku od 2283 stanovnika Srbije, u radno aktivnom dobu.

Uzorak ispitanika

Uzorak ovog istraživanja izvučen je iz ukupnog uzorka sa pomenutog projekta, a čini ga 1826 ispitanika, starosti od 18 do 65 godina, oba pola: 41.6 % ispitanika muškog pola i 58.4% ženskog pola (N=760+1066). Istraživanje je sprovedeno tokom 2011. godine, a obuhvaćeno je 36 mesta u različitim upravnim okruzima u Srbiji.

Naredne tabele prikazuju starosnu strukturu uzorka i strukturu uzorka u odnosu na mesečne prihode.

Tabela 1. Struktura uzorka u odnosu na godine starosti

Table 1. The structure of the sample by age

<i>Godine starosti</i>	N	%
Do 30	537	32.7
31–40	348	23.4

41–50	340	20.7
Preko 50	379	23.1
Ukupno	1826	100%

Iz Tabele 1 se vidi da su uzorkom obuhvaćene sve starosne grupe radno aktivnog stanovništva, s tim što najveći procenat ispitanika čine osobe do 30 godina starosti (32.7 %), dok je udeo ostale tri starosne grupe ujednačen i kreće se oko 20%.

Iz Tabele 2 se vidi da najveći procenat ispitanika (33.1%) ima mesečne novčane prihode između 30001 i 60000 dinara, onda slede oni koji imaju između 60001 i 100000 dinara (26 %). Petina ispitanika ostvaruje po domaćinstvu do 30000 dinara mesečno, a najmanje je onih koji ostvaruju preko 100000 dinara (7.6 %).

Tabela 2. Struktura uzorka u odnosu na mesečne prihode domaćinstva

Table 2. The structure of the sample by monthly income of family

<i>Mesečni prihodi izraženi u dinarima</i>	N	%
Do 30000	360	19.7
30001-60000	605	33.1
60001-100000	474	26.0
Preko 100000	139	7.6
Ukupno	1578	86.4
Bez odgovora	248	13.6
Ukupno	1826	100.0

Obrada podataka

U obradi podataka korišćen je statistički paket SPSS.Statistics 20. Za ispitivanje povezanosti između varijabli primenjen je Pirsonov koeficijent linearne korelacije. Za ispitivanje razlika u izraženosti dimenzija porodičnog funkcionisanja i empatije s obzirom na mesečne novčane prihode i pol ispitanika, korišćena je analiza varijanse (ANOVA) i t-test.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U tabelama koje slede prikazani su rezultati istraživanja. Saglasno postavljenim ciljevima, najpre će biti saopšteni podaci o povezanosti dimenzija porodičnih odnosa i empatije.

Tabela 3. Korelacija između kohezivnosti, fleksibilnosti, komunikacije i empatije (Pirsonov koeficijent linearne korelacije)

Table 3. Correlation between cohesion, flexibility, communication and empathy (Pearson coefficient)

Dimenzije	Kohezivnost	Fleksibilnost	Komunikacija
<i>Kohezivnost</i>			
<i>Fleksibilnost</i>	,102** ,000		
<i>Komunikacija</i>	,719** ,000	,153** ,000	
<i>Empatija</i>	,411** ,000	,134** ,000	,456** ,000

Dobijeni rezultati pokazuju da su dimenzije porodičnog funkcionisanja u pozitivnoj i statistički značajnoj korelaciji, a sve su povezane sa empatijom (Tabela 3). Saglasno shvatanju porodice kao sistema, logično je da sve dimenzije budu međusobno povezane, a podaci govore da adekvatna komunikacija najviše doprinosi kohezivnosti porodice ($r=.719$, $p<.000$). Ovako visoka korelacija pokazuje da asertivna komunikacija, otvoreno i jasno izražavanje stavova i želja, doživljaj da članovi istinski slušaju i razumeju jedni druge, povećava i doživljaj uzajamne povezanosti. Empatija je u pozitivnoj korelaciji sa svim dimenzijama porodičnog funkcionisanja, ali su korelacije sa kohezivnošću i komunikacijom više ($r=.411$; $r=.456$) nego sa fleksibilnošću.

Nadalje smo želeli da proverimo da li visina mesečnih prihoda u domaćinstvu dovodi do razlika u proceni porodične kohezivnosti, fleksibilnosti, komunikacije i empatije. Rezultati pokazuju da se razlike javljaju jedino u pogledu empatije, dok nisu nađene razlike u pogledu dimenzija porodičnog funkcionisanja. Post hoc testom izvršena su višestruka poređenja između grupa da bi se utvrdilo između kojih kategorija ispitanika sa različitim mesečnim prihodima se javlja razlika u pogledu empatije.

Tabela 4. Razlike u empatiji s obzirom na visinu mesečnih novčanih prihoda u domaćinstvu (ANOVA)

Table 4. Differences in empathy in relation to the monthly income of family

		df	F	Sig.
<i>Empatija</i>	Između grupa	3	5,03	,002
	Unutar grupa	1569		
	Ukupno	1572		

Tabela 5. Razlike u empatiji u odnosu na visinu mesečnih novčanih prihoda (Post hoc tests)

Table 5. Differences in empathy in relation to monthly income of family (Post hoc tests)

<i>(I)Novčani prihodi</i>	<i>(J)Novčani prihodi</i>	AS	Sig.
do 30000	30001-60000	-,03206	,590
	60001-100000	-,17789*	,004
	preko 100000	-,24726*	,006
30001-60000	do 30000	,03206	,590
	60001-100000	-,14583*	,008
	preko 100000	-,21520*	,011
60001-100000	do 30000	,17789*	,004
	30001-60000	,14583*	,008
	preko 100000	-,06938	,421
preko 100000	do 30000	,24726*	,006
	30001-60000	,21520*	,011
	60001-100000	,06938	,421

Iz Tabele 4 se vidi da su nađene statistički značajne razlike u stepenu empatičnosti ispitanika sa različitim novčanim prihodima u domaćinstvu: veću empatičnost imaju ispitanici koji procenjuju da su mesečni novčani prihodi u njihovom domaćinstvu veći.

Sledeći korak u analizi podataka odnosi se na ispitivanje razlika u proceni porodičnog funkcionisanja i nivou empatije kod ispitanika muškog i ženskog pola obuhvaćenih uzorkom. Rezultati provere su izneti u Tabeli 6.

Tabela 6. Razlike u pogledu porodične kohezivnosti, fleksibilnosti, komunikacije i empatije u odnosu na pol

Table 6. Differences in family cohesion, flexibility, communication and empathy in relation to the sex

	<i>Pol</i>	AS	SD	T-test	df	Sig.
<i>Kohezivnost</i>	Muški	3,89	,71	-4,42	1816	,000
	Ženski	4,04	,67			
<i>Fleksibilnost</i>	Muški	3,13	,59	-2,75	1816	,006
	Ženski	3,21	,59			
<i>Komunikacija</i>	Muški	4,09	,78	-,60	1809	,545
	Ženski	4,12	,81			
<i>Empatija</i>	Muški	3,33	,89	-5,49	1818	,000
	Ženski	3,56	,90			

Na skali od 1 do 5, odgovori ispitanika o empatiji se grupišu oko središnjih vrednosti, pri čemu su osobe ženskog pola empatičnije nego muškarci (AS=3,56 i 3,33). Takođe, žene procenjuju da porodične odnose karakteriše veći stepen kohezivnosti i fleksibilnosti u poređenju sa procenama muškaraca. Doživljaj komunikacije koja se odvija u porodici nije se razlikovao kod ispitanika ženskog i muškog pola.

DISKUSIJA REZULTATA

U diskusiji rezultata najpre ćemo se osvrnuti na to kako ispitanici procenjuju međusobne odnose članova porodice. Nalazi govore u prilog tome da postoje dobri porodični odnosi u ispitivanom uzorku. Kada je u pitanju kvalitet komunikacije unutar porodice nema razlika po polu, a može se zaključiti da i muškarci i žene smatraju da je komunikacija između članova porodice dobra, o čemu svedoči grupisanje skorova oko viših vrednosti (AS=4,12 i 4,09; Max=5). Ovakvi nalazi ukazuju na to da ispitanici imaju doživljaj da ih članovi porodice pažljivo slušaju i razumeju. Fleksibilnost je procenjena kao osrednja (oko 3 na skali 1–5), što prema Olsonu (Olson, 2011) predstavlja optimalnu vrednost. Porodičnu kohezivnost i muškarci i žene procenjuju prilično visoko (AS=3,89 i 4,04; Max=5). Pri tome, ženski deo uzorka ima povoljniju procenu porodične kohezivnosti i fleksibilnosti nego muškarci. Ovakvi rezultati su u saglasnosti sa ranijim nalazima u našoj sredini. Matejević i Todorović (2012) su u svom istraživanju na uzorku studenata niškog Univerziteta ustanovile da studentkinje, u poređenju sa studentima, povoljnije procenjuju kohezivnost i fleksibilnost u porodicama iz kojih potiču. Polne razlike na ovim dimenzijama se donekle mogu dovesti u vezu sa tradicionalno većom okrenutošću žena porodici i značaju koji

žene pridaju bliskosti, zajedništvu i fleksibilnosti u funkcionisanju porodice.

U celini gledano, podaci govore da veći stepen empatičnosti članova porodice predstavlja osnovu većeg nivoa emocionalne razmene u porodičnom sistemu, s obzirom da empatija doprinosi efektivnoj socijalnoj komunikaciji (Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Komunikacija je kanal koji povezuje ljude, daje mogućnost da ljudi izraze ono što osećaju, a u isto vreme otvara i mogućnost drugim ljudima da se stave na njihovo mesto, da ih razumeju, kako kroz verbalne, tako i kroz neverbalne kanale komunikacije. Ako je komunikacija u porodici asertivna, sa elementima aktivnog slušanja, jasnim i kongruentnim sadržajima poruka, može doprineti i većoj empatičnosti članova.

Ukupan doživljaj funkcionalnosti porodičnih odnosa povezan je sa empatijom ispitanika, a ove veze su očigledno složene i najbolje se mogu razumeti kao sistem povratne sprege. Empatija olakšava međusobnu komunikaciju i povećava kohezivnost porodice jer predstavlja sposobnost osobe da se stavi na mesto drugih i da doživi njihovo emocionalno stanje, a na tome se zasniva bolje međusobno razumevanje, što je saglasno sa ranijim nalazima (Eisenberg et al., 1991; Olson et al., 1979; prema: Henry et al., 1996). S druge strane, opažanje porodičnog konteksta kao toplog i podržavajućeg, u kome svaki član može otvoreno da iznosi svoja osećanja i potrebe, bez straha od osude i odbacivanja, doprinosi sposobnosti članova porodice da se stave na tuđe mesto i time povećava njihovu mogućnost da posredno dožive tuđe emocije, a to znači da bolje razumeju jedni druge. Ocenjujemo da su gore navedeni nalazi suštinski saglasni sa većim brojem istraživanja iz drugih sredina (Brems & Sohl, 1995; Henry et al., 1996).

Žene obuhvaćene ovim uzorkom pokazuju veći stepen empatije nego muškarci, što je u skladu sa brojnim dosadašnjim nalazima (Hoffman, 1977; Stojiljković, 1997; 2009; Baron-Cohen, & Wheelwright, 2004). Kao moguće tumačenje ovakvih nalaza nameću se razlike u socijalizaciji osoba muškog i ženskog pola. Dok se kod žene podstiču one osobine koje su bitne za majčinsku ulogu, kao što su emocionalna bliskost, usklađenost sa tuđim osećanjima, posvećivanje potrebama drugih, kod muškaraca je prisutno selektivno obeshrabrivanje upravo tih karakteristika.

Nalazi pokazuju da se procena porodičnog funkcionisanja ne menja u zavisnosti od prihoda kojima porodica raspolaže, što je donekle iznenađujuć nalaz. S druge strane, nađeno je da sa porastom novčanih prihoda raste i empatičnost ispitanika. Može se pretpostaviti da dovoljni prihodi doprinose osećaju sigurnosti zbog materijalne obezbeđenosti, te da se u takvim okolnostima usmerenost na zadovoljenje sopstvenih bazičnih potreba pomera ka razumevanju emocionalnog stanja i potreba drugih članova porodice. Ovaj nalaz zahteva dodatne empirijske provere.

ZAKLJUČAK

U istraživanju smo se oslonili na kružni model porodičnih odnosa Olsona i saradnika u kome je težište na uravnoteženoj bliskosti, fleksibilnosti i komunikaciji, kao najznačajnijim dimenzijama za procenu funkcionalnosti odnosa u porodici. Dobijeni rezultati ukazuju na prosečnu fleksibilnost, naglašeniju kohezivnost u porodičnim odnosima, kao i zadovoljavajuću komunikaciju u porodici. Nalazi se mogu oceniti kao ohrabrujući jer govore u prilog funkcionalnosti porodičnih odnosa na ispitivanom uzorku. Ističemo da je istraživanje sprovedeno na geografskom klsterskom uzorku stanovnika Srbije, kojim je obuhvaćen veliki broj ispitanika, pa samim tim rezultati dobijaju na značaju. Ipak, dobijena slika o dobroj funkcionalnosti porodičnih odnosa donekle odstupa od podataka o broju razvedenih brakova: u velikim gradskim centrima svaki četvrti brak se razvede, a na nivou centralne Srbije svaki peti (Коцић и сар., 2008).

U odnosu na centralni problem istraživanja možemo zaključiti da je doživljaj funkcionalnosti porodičnih odnosa povezan sa empatijom članova porodice. Toplina porodičnih odnosa, međusobno uvažavanje, osećaj slobode u iznošenju stavova, kao i učestvovanje u donošenju odluka u okviru porodice, može doprineti sposobnosti članova porodice da razumeju osećanja drugih i mogućnosti da se stave na njihovo mesto. Sve ovo jeste razlog da se ukupno porodično funkcionisanje doživi kao povoljno i podržavajuće.

Nalaz o većoj empatičnosti žena saglasan je sa brojnim empirijskim studijama. Pored toga, ustanovili smo da su žene zadovoljnije porodičnim odnosima nego muškarci, što naročito dolazi do izražaja pri procenivanju porodične kohezivnosti i fleksibilnosti. Nalaz o povezanosti mesečnih prihoda u domaćinstvu i empatije članova može se razumeti iz ugla važnosti zadovoljenja bazičnih potreba za sigurnošću, na šta su odavno ukazali predstavnici humanističke psihologije, a koje su ozbiljno dovedene u pitanje u društvima u tranziciji poput Srbije.

LITERATURA

- Andelković, V., Vidanović, S., i Hedrih, V. (2012). Povezanost percepcije važnosti potreba djece, kvalitete života i obiteljskih te poslovnih uloga. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (2), 297–316.
- Barnes, L. H. & Olson, H.D. (1985). Parent-Adolescent Communication and the Circumplex Model. *Child Development*, 56 (2), 438–447.
- Barker, P. (1992). *Basic Family Therapy*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
- Baron-Cohen, S. & Wheelwright, S. (2004). The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34 (2), 163–175.
- Brems, C. & Sohl, A.M. (1995). The Role of Empathy in Parenting Strategy Choice. *Family Relations*, 44 (2), 189–194.

- Голднер Вуков, М. (1988). *Породица у кризи*. Београд, Загреб: Медицинска књига.
- Davis, H. M. (1983). Measuring individual difference in Empathy: Evidence for a Multidimensional approach. *Journal of Personality & Social Psychology*, 44 (1), 113–126.
- Коцић, С., Милић, Ч., Радовановић, С. и Гајовић, Г. (2008). Закључени и разведени бракови на територији Србије у периоду 1950–2005. *Медицински часопис Српског лекарског друштва окружна подружница Крагујевац*, (1), 39–43.
- Матејевић, М. и Тодоровић, Ј. (2012). *Функционалност породичних односа и компетентно родитељство*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милојковић, М., Срна, Ј. и Мићовић, Р. (1997). *Породична терапија*. Београд: Центар за брак и породицу.
- Митић, М. (1997). *Породица и стрес – између пораза и наде*. Београд: Институт за психологију.
- Olson, D.H. (2000). Circumplex model of Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22(2), 144–167.
- Olson, D.H. (2011). Faces IV and the Circumplex model: validation study. *Journal of marital & family therapy*, 37(1), 64–80.
- Olson, D. H. & Gorall, D.M. (2007). *FACES IV and Circumplex model, Validation Study*, St. Paul, MN: University of Minnesota.
- Perosa, L. & Perosa, S. (2001). Adolescent perceptions of cohesion, adaptability, and communication: Revisiting the circumplex model. *Family Journal*, (9), 407–419.
- Стојиљковић, С. (1997). Осетљивост за друге и алтруистичко понашање. У *Васпитање и алтруизам (197–209)*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Стојиљковић, С. (2009). *Личност и морал*. Ниш: Филозофски факултет, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Тодоровић, Ј., Стојиљковић, С., и Хедрих, В. (2011). Породица као систем, породични односи и доживљај односа са родитељима. У Нешић, В., Костић, А., Хедрих, В. (уред.), *Личност и социјалне ситуације – 100 година од рођења Николе Рота*. (97–110). Ниш: Филозофски факултет.
- Henry, S. C., Sagel, W. D., & Plunkett, W. S. (1996). Adolescents' Perceptions of Family System Characteristics, Parent-Adolescent Dyadic Behaviors, Adolescent Qualities, and Adolescent Empathy. *Family Relations*, 45 (3), 283–292.
- Hoffman, M. L. (1977). Sex differences in empathy and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 84(4), 712–722.
- Чудина Обрадовић, М. и Обрадовић, Ј. (2006). *Психологија брака и обитељи*. Загреб: Голден маркетинг-Техничка књига.

Ivana Simić, Snežana Stojiljković, Jelisaveta Todorović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Niš

PERCEPTION OF FAMILY FUNCTIONING, EMPATHY AND FAMILY INCOME

Summary

Theoretical background of the paper is a systemic approach to the family, more precisely, the Circumplex model of family systems (Olson & Gorall, 2007). The model is based on three key concepts for understanding family functioning. Cohesion refers to the degree of emotional closeness of family members. Flexibility refers to an agreement on the division of roles and tasks within the family system. Communication is taken as a necessary element for the realisation of the previous two dimensions. Family communication within the context of family functionality relates to the ability to listen, send clear messages, and show consideration and respect for others.

The aim of this research is to examine whether the dimensions of family functioning – cohesion, flexibility, and communication – are connected to empathy in adults. In addition to that, we wanted to examine if there are any differences in perception of family functioning and the level of empathy in relation to family incomes. Empathy is defined as an ability to put oneself in someone else's shoes and an inclination to experience someone else's emotions indirectly; it is estimated by items taken from the EQ scale (Empathy Quotient, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Dimensions of family functioning are assessed by an adaptation of the scales FACES III and IV (Olson & Gorall, 2007), which are derived from the Circumplex model. The research sample consisted of 1826 participants (760 males and 1066 females), aged 18 to 65.

The results show that there is a positive correlation between all dimensions of family functioning and the empathy of participants: 0.153 with cohesion, 0.134 with flexibility, and 0.102 with communication ($p < 0.01$). Higher empathy of family members indicates that family relationships are more cohesive and flexible, and that they include respectful communication. We also found statistically significant differences in the level of empathy in relation to the family income: empathy is higher if the income is higher. Sufficient income can produce a sense of security and divert the focus from one's own needs towards understanding of the emotional state and needs of family members. We did not find any differences in dimensions of family functioning depending on incomes within a family, which is surprising to some extent.

The results also show that females are more empathic than men, which is in accordance with numerous previous findings. As compared to men, women estimated that family relations are characterized by higher levels of cohesion and flexibility. This may partly be explained by the higher capacity for empathy of females and by differences in the socialization process of males and females.

In our opinion, the most important finding is the relationship between the perception of family functioning and empathy of family members. Such relationships are undoubtedly complex and could best be understood as a feedback system, which is consistent with the Circumplex model of family systems.